

УДК 342.734

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.25>

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ АФІЛІЙОВАНOSTІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ

Гуренко В.А.,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
ORCID: 0009-0009-9409-563X

Гуренко В.А. Конституційно-правові засади визначення афілійованості релігійних організацій в Україні.

Стаття присвячена з'ясуванню конституційно-правових засад визначення афілійованості релігійних організацій в Україні в умовах воєнного стану. Обґрунтовується актуальність законодавчої новели щодо «афілійованості» як механізму мінімізації зовнішнього впливу на релігійне середовище за одночасного дотримання права на свободу світогляду і віросповідання. Досліджено, що в сучасних безпекових умовах держава вимушена поєднувати засади світськості, нейтральності та рівності конфесій із превентивними інструментами протидії загрозам, у тому числі через уточнення статусу та зв'язків релігійних організацій із іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону. Розкривається зміст ознак афілійованості релігійних організацій в Україні, які охоплюють як формально-правові зв'язки (статутні положення, рішення органів управління, включення до структури), так і організаційно-канонічну підлеглість (ієрархічне підпорядкування, кадрові погодження, затвердження статутів, обов'язковість соборних і синодальних рішень). Висвітлено співвідношення нового механізму з міжнародними стандартами у сфері прав людини, критеріями необхідності та пропорційності втручання, а також із конституційними вимогами до обмежень прав людини.

Методологічною основою дослідження є формально-юридичний, системний та порівняльно-правовий методи; використано аналіз Конституції України, спеціального законодавства, підзаконних актів і практичних матеріалів центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії. Узагальнено підходи до ідентифікації ознак афілійованості, які на практиці поєднують оцінку документально підтверджених юридичних зв'язків і фіксацію реального організаційно-канонічного впливу. Зазначено про необхідність вироблення стандартів доказування та уточнення процесуальних гарантій для релігійних організацій.

Практичне значення роботи полягає у формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правозастосовної практики: закріплення прозорого порядку встановлення ознак афілійованості, стандартизації змісту припису про усунення порушень, визначення вимог до доказів організаційної та канонічної підлеглості, а також узгодженні дій органів державної влади із принципами релігійного плюралізму.

Ключові слова: релігійна організація, іноземна релігійна організація, воєнний стан, право на свободу світогляду і віросповідання, національна безпека, збройна агресія, афілійованість.

Hurenko V.A. Constitutional and legal basis for determining the affiliation of religious organizations in Ukraine.

The article is devoted to clarifying the constitutional and legal basis for determining the affiliation of religious organizations in Ukraine under martial law. It substantiates the relevance of the legislative novelty regarding “affiliation” as a mechanism for minimizing external influence on the religious environment while respecting the right to freedom of worldview and religion. It has been found that in the current security environment, the state is forced to combine the principles of secularism, neutrality, and equality of confessions with preventive tools to counter threats, including by clarifying the status and ties of religious organizations with foreign religious organizations whose activities are prohibited in Ukraine by law. The content of the signs of affiliation of religious organizations in Ukraine is revealed,

which cover both formal legal ties (statutory provisions, decisions of governing bodies, inclusion in the structure) and organizational-canonical subordination (hierarchical subordination, personnel approvals, approval of statutes, mandatory conciliar and synodal decisions). The relationship between the new mechanism and international human rights standards, the criteria of necessity and proportionality of intervention, as well as constitutional requirements for restrictions on human rights are highlighted.

The methodological basis of the study is formal legal, systemic, and comparative legal methods; analysis of the Constitution of Ukraine, special legislation, subordinate acts, and practical materials of the central executive body that implements state policy in the field of religion was used. Approaches to identifying signs of affiliation have been generalized, which in practice combine the assessment of documented legal ties and the recording of real organizational and canonical influence. The need to develop standards of proof and clarify procedural guarantees for religious organizations has been noted.

The practical significance of the work lies in the formulation of proposals for improving law enforcement practices: establishing a transparent procedure for determining signs of affiliation, standardizing the content of orders to eliminate violations, defining requirements for evidence of organizational and canonical subordination, and harmonizing the actions of state authorities with the principles of religious pluralism.

Key words: religious organization, foreign religious organization, martial law, right to freedom of worldview and religion, national security, armed aggression, affiliation.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану, зумовленого збройною агресією Російської Федерації, особливої актуальності набуває належне конституційно-правове врегулювання взаємодії держави з релігійними організаціями. Йдеться про пошук балансу між гарантіями свободи совісті і віросповідання та обов'язком держави захищати національну безпеку й публічний порядок, коли релігійні організації можуть ставати засобами зовнішнього впливу. У цьому контексті запровадження ознак «афілійованості» релігійних організацій на законодавчому рівні потребує також чіткого доктринального вивчення.

Дослідження нормативних ознак «афілійованості» релігійних організацій потребує глибокого наукового підходу для вивчення не лише формально-правових зв'язків, а й організаційно-канонічної підлеглості релігійних організацій в Україні до іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону. На практиці новий законодавчий механізм динамічно застосовується уповноваженими органами, що створює ризики неоднакового правозастосування та підвищує вимоги до наукового вивчення. Наукове опрацювання має зосередитися на дослідженні сформованого законодавчого переліку ознак (канонічних, організаційних, формально-правових, інформаційних) «афілійованості» релігійних організацій.

Аналіз останніх досліджень. Питанню конституційно-правових засад правового регулювання діяльності релігійних організацій присвячені дослідження таких вчених, як: Ю.В. Кривенко, Ю.В. Труфанова, О.В. Дзера, С.М. Мельничук, М.С. Васін, М.С. Мельникович, Ю.Ю. Пайда, О.М. Биков та інші.

Формулювання мети і методів дослідження. Метою статті є аналіз чинного законодавства України щодо дослідження правового регулювання ознак визначення афілійованості релігійних організацій, зокрема порядку проведення дослідження щодо питання наявності ознак афілійованості релігійної організації з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена.

Під час дослідження теми статті використовувалися такі *методи*, як системного аналізу при розгляді різних аспектів предмета дослідження; дедуктивний метод – для виявлення прогалин в правовому регулюванні релігійних організацій; порівняльно-правовий метод - для дослідження та порівняння підходів до визначення ознак афілійованості релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України було запроваджено воєнний стан. Основною функцією діяльності держави в даних умовах стало захист суверенітету і територіальної цілісності та забезпечення її економічної та інформаційної безпеки. Це зумовило необхідність змін законодавства та правового регулювання різних сфер життя громадян для забезпечення національної безпеки та захисту конституційного ладу держави. Це, зокрема, вплинуло на правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні. З огляду на збройну агресію РФ проти України та підтримку цієї агресії Російською православною церквою, держава вжила нормативних заходів для запобігання використанню релігійних органі-

зацій як інструмента впливу у війні. З метою недопущення суспільного розколу за релігійною ознакою, забезпечення духовної незалежності та консолідації українського суспільства було внесено низку змін до законодавства про релігійні організації в Україні.

Одним із перших таких заходів, стало прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 року «Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)», яким було визначено необхідність внесення у двомісячний строк на розгляд Верховної Ради України законопроекту щодо унеможливлення діяльності в Україні афілійованих із центрами впливу в російській федерації релігійних організацій відповідно до норм міжнародного права у сфері свободи совісті та зобов'язань України у зв'язку зі вступом до Ради Європи [1].

Після прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України, 20 серпня 2024 року був прийнятий Закон України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій». Основною метою цього нормативного акту є забезпечення стабільності функціонування держави та суспільства, захист прав і свобод людини, а також врегулювання особливостей діяльності іноземних релігійних організацій в Україні [2].

Головними законодавчими змінами даного закону стала заборона діяльності в Україні Російської православної церкви, як іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена, а також встановлення обмеження діяльності в Україні релігійної організації, афілійованої з відповідною іноземною релігійною організацією.

Важливо зазначити, що запровадження обмежень відбувається з урахуванням норм міжнародного права, а їх критерієм виступає національна безпека. Обмежувальні заходи впливають на функції держави, змінюючи самі обсяги діяльності держави, а також способи її здійснення [3, с. 32]. У свою чергу, іноземні релігійні організації можуть здійснювати діяльність в Україні, за умови що їхня діяльність не шкодить національній або громадській безпеці, охороні публічного порядку, здоров'ю, моралі, правам і свободам інших осіб [2].

Необхідно враховувати, що зважаючи на те, що свобода релігії чи переконань є невід'ємним правом людини, вкрай важливо, щоб критерії можливих обмежень застосовувалися з максимальною акуратністю та точністю. Обмеження, що накладаються державою, повинні передбачати мінімально можливе втручання у здійснення цієї свободи і повинні застосовуватися лише як крайній захід [4, с. 18-19]. У даному випадку погоджуюся з думкою науковців Л. Ярмол та І. Тучапець, що у демократичних суспільствах, коли на території однієї і тієї самої країни співіснують декілька конфесій, може існувати необхідність запровадження обмежень щодо свободи сповідувати свою релігію або переконання з метою примирення інтересів різних груп і забезпечення поваги до переконань кожного [5, с. 371].

Особливу увагу варто звернути на впровадження на рівні законодавства такої ознаки, як «афілійованість» релігійних організацій з іншими релігійними організаціями, що є законодавчою новелою для українського права. Вона формує новий підхід до ідентифікації зв'язків канонічного, організаційного та фінансового характеру і має суттєві наслідки для правозастосовної практики діяльності релігійних організацій.

В Україні не допускається діяльність релігійної організації, яка: 1) афілійована з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена; 2) афілійована з релігійною організацією, яка афілійована з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена [6].

Згідно статті 5-1 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено та надано перелік ознак, за наявності однієї чи кількох релігійна організація визнається афілійованою, а саме:

релігійна організація безпосередньо або як складова частина іншої релігійної організації входить до структури (є частиною) іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена, та/або афілійована з релігійною організацією, яка є афілійованою із зазначеною іноземною релігійною організацією;

в офіційних документах та/або рішеннях органів управління, та/або у статуті (положенні), та/або у документах, передбачених статутом (положенням) релігійної організації, що діє в Україні, наявні ознаки входження до структури відповідної іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена, та/або релігійної організації, яка є афілійованою із зазначеною іноземною релігійною організацією;

в офіційних документах та/або рішеннях органів управління, та/або у статуті (положенні) іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена, наявні ознаки щодо входження до її структури релігійної організації, що діє в Україні, або положення щодо права прийняття статутними органами управління зазначеної іноземної релігійної організації рішень з канонічних і організаційних питань, які є зобов'язальними для релігійної організації, що діє в Україні;

офіційними документами та/або рішеннями органів управління, та/або статутом (положенням) іноземної релігійної організації, діяльність якої в Україні заборонена, передбачено обов'язкове входження керівників та/або повноважних представників релігійної організації, що діє в Україні, до статутних органів управління зазначеної іноземної релігійної організації;

іноземна релігійна організація, діяльність якої в Україні заборонена, через підлеглість у канонічних та/або організаційних питаннях має можливість впливати на прийняття управлінських рішень та/або на діяльність релігійної організації, що діє в Україні;

іноземна релігійна організація, діяльність якої в Україні заборонена, здійснює призначення, обрання, погодження, затвердження, благословення (або іншу адміністративну чи канонічну процедуру, пов'язану з набуттям повноважень) керівника релігійної організації, що діє в Україні;

іноземна релігійна організація, діяльність якої в Україні заборонена, приймає, погоджує, затверджує, благословляє, схвалює (або здійснює іншу адміністративну чи канонічну процедуру, пов'язану з набранням чинності) статут (положення) релігійної організації, що діє в Україні [6].

Аналізуючи ці ознаки, можна стверджувати, що законодавець охопив як формально-правові прояви афілійованості (включення до структури, статутні положення, рішення органів управління), так і фактичні механізми впливу. Йдеться не лише про юридичний зв'язок, а й про організаційно-канонічне підпорядкування, що фактично притаманне саме такій організаційно правовій формі як «релігійні організації». Підлеглість в організаційних та канонічних питаннях проявляється в наявності права зовнішнього релігійного центру (управління) призначати чи благословляти релігійне керівництво, затверджувати статuti, визначати обов'язкові для виконання рішення таких релігійних організацій. Тому такий підхід законодавця дозволяє ідентифікувати наявність зв'язку незалежно від його формального оформлення, фіксує реальний вирішальний вплив на управлінські рішення й діяльність релігійної організації.

З практичної точки зору, дані законодавчі зміни вже були застосовані Державною службою України з етнополітики та свободи совісті при дослідженні питання наявності ознак афілійованості Київської Митрополії Української Православної Церкви з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена.

Наказом № Н-101/11 від 08.07.2025 року було виявлено наступні ознаки афілійованості Київської Митрополії Української Православної Церкви:

Київська Митрополія Української Православної Церкви як складова частина Української православної церкви входить до структури (є частиною) Російської православної церкви, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону;

у статуті та у документах, передбачених статутом Київської Митрополії Української Православної Церкви, наявні ознаки входження до структури Української православної церкви, яка є афілійованою із Російською православною церквою;

у рішеннях Архієрейського Собору, Священного Синоду Російської православної церкви та у статуті Російської православної церкви, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону, наявні положення щодо права прийняття статутними органами управління Російської православної церкви рішень з канонічних і організаційних питань, які є зобов'язальними для Київської Митрополії Української Православної Церкви;

рішеннями Архієрейського Собору Російської православної церкви та статутом Російської православної церкви, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону, передбачено обов'язкове входження керівників Київської Митрополії Української Православної Церкви до статутних органів управління Російської православної церкви [7].

При встановленні афілійованості було застосовано не лише формально-юридичні критерії, а й фактори організаційно-канонічного зв'язку. Йдеться про підтвердження зв'язку з структурою іноземного релігійного центру (управління), обов'язковості для релігійної організації в Україні рішень соборних і синодальних органів іноземного релігійного центру (управління), діяльність якого в Україні заборонена, а також включення керівників до статутних органів такого центру.

Важливо зазначити, що передбачена ознака по входженню керівників та/або повноважних представників релігійної організації, що діє в Україні, до статутних органів управління іноземної релігійної організації діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону мала ряд недоліків, які законодавець також передбачив. З урахуванням цієї ознаки, управління іноземної релігійної організації діяльність якої в Україні заборонена могли спеціально включати керівників та/або повноважних представників релігійної організації, що діє в Україні до своїх статутних органів, навіть без їхньої згоди.

Однак, законодавець це передбачив і визначив, що така ознака не застосовується для визначення афілійованості, у разі, якщо зазначені суб'єкти, керівники та/або повноважні представники релігійних організацій заявили публічно в усній або письмовій формі про свою незгоду з призначенням до органів управління зазначеної іноземної релігійної організації, здійснили необхідні дії, у тому числі підготували відповідні заяви та/або інші документи для припинення повноважень і розірвання зв'язків з такою іноземною релігійною організацією [6].

Незважаючи на нормативне закріплення ознаки «афілійованості» релігійних організацій як новели законодавства, її доктринальне опрацювання нині залишається незначним. Водночас цей механізм уже активно застосовується органами державної влади у правозастосовній практиці, зокрема під час ідентифікації зв'язків релігійних організацій в Україні з іноземною релігійною організацією діяльність якої в Україні заборонена. Така асиметрія між швидкістю практичного впровадження й рівнем наукового опрацювання підвищує вимоги до науковців. Подальше наукове дослідження має забезпечити єдність підходів і прогнозованість рішень.

Необхідно також зазначити, що за наслідком встановлення ознаки афілійованості релігійної організації з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, виносить припис про усунення порушень і направляє його релігійній організації. Одночасно з направленням припису про усунення порушень центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, складає перелік релігійних організацій, які входять до структури (є частиною) або пов'язані із структурою релігійної організації, щодо якої винесено припис про усунення порушень, та оприлюднює його на своєму офіційному веб-сайті [6].

Релігійній організації надається 30 днів з дня отримання припису для усунення відповідних порушень. У випадку якщо релігійна організація не надала звіт про усунення порушень або наданий звіт не підтвердив усунення порушень, така релігійна організація визнається афілійованою. Після цього центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії звертається до суду з позовом про припинення релігійної організації. [6].

Наказом Державною службою України з етнополітики та свободи совісті № Н-127/11 від 27.08.2025 року було визнано Київську Митрополію Української Православної Церкви афілійованою з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону [8]. За наслідком прийнятого наказу було подано позов і ухвалою Шостого апеляційного адміністративного суду від 03 вересня 2025 року відкрито провадження у справі № 855/11/25 за адміністративним позовом Державної служби України з етнополітики та свободи совісті до Київської Митрополії Української Православної Церкви про припинення релігійної організації [9].

Новий законодавчий механізм встановлення афілійованості релігійних організацій вже трансформувався у практичну реалізацію, про що свідчать динамічні процеси з боку діяльності Державної служби України з етнополітики та свободи совісті.

Висновки. Проведений аналіз чинного законодавства України щодо правового регулювання механізму визначення афілійованості релігійних організацій вказує, що запроваджені ознаки охоплюють не лише формально-правові зв'язки, а й організаційно-канонічну підлеглість релігійних організацій. Досліджено правовий порядок встановлення ознак афілійованості релігійної організації з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до закону.

Окрім цього, чинне законодавство України зобов'язує таку релігійну організацію, після підтвердження ознак афілійованості, усунути відповідні порушення в межах строку встановленого чинним законодавством України. У випадку не усунення порушень, відповідна релігійна організація може бути припинена в судовому порядку. Водночас, проведений аналіз показує, що конституційно-правові засади взаємодії держави та релігійних організацій в Україні ґрунтуються на принципах світськості, релігійного плюралізму та рівності конфесій і зберігають свою дієвість

в умовах воєнного стану. Саме в цих межах держава вибудовує механізми реагування на загрози національній безпеці, не виходячи за межі конституційно допустимого втручання.

Разом з тим, подальша ефективність застосування ознак «афілійованості» залежить від належного визначення критеріїв доказування, а також від дотримання процесуальних порядків для всіх сторін. Перспективними напрямками дослідження є розроблення наукової методики встановлення афілійованості та процесу формування судової практики, що має забезпечити належний баланс між дотриманням свободи совісті та віросповідання з вимогами національної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про окремі аспекти діяльності релігійних організацій в Україні і застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій): Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 1 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0021525-22#n4> (дата звернення: 01.10.2025).
2. Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій: Закон України від 20.08.2024 № 3894-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3894-20#n78> (дата звернення: 01.10.2025).
3. Мельничук С.М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. № 1.С. 23–35.
4. Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Рекомендації щодо аналізу законодавства у сфері релігії або переконань. 2022. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/a/538080.pdf> (дата звернення: 01.10.2025).
5. Ярмол Л.В., Тучапець І.Б. Захист свободи віросповідання Європейським судом з прав людини (загальнотеоретичні аспекти). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 368–372.
6. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
7. Про виявлення ознак афілійованості Київської митрополії Української Православної Церкви: Наказ Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 08 липня 2025 р. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/07/2025.07.08_Nakaz_Zatverdzhennia-Doslidzhennia-KM-UPTS_-1.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
8. Про визнання Київської Митрополії Української Православної Церкви афілійованою з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена відповідно до статті 3 Закону України «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій»: Наказ Державної служби України з етнополітики та свободи совісті від 27 серпня 2025 р. URL: https://dess.gov.ua/wp-content/uploads/2025/08/2025.08.27_Nakaz_Afiliyovanist-KM-UPTS.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
9. Призначено судове засідання у справі про припинення Релігійної організації «Київська митрополія УПЦ». Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, 09.09.2025. URL: <https://dess.gov.ua/pryznacheno-sudove-zasidannia-u-spravi-pro-prypynennia-relihiynoi-orhanizatsii-kyivska-mytropoliia-upts/> (дата звернення: 01.10.2025).